

Edward Potkowski

DE VITA SUA WYDAŁ JERZY KALISZUK*

**De vita sua
edited by Jerzy Kaliszuk**

SUMMARY

The article is an edition of the scientific autobiography written by prof. Edward Potkowski, published from a heritage kept in family collections. Professor Edward Potkowski was born in May 10th, 1934. He spent his childhood in Sumierzyce. He was enrolled to the history studies at the Faculty of Philosophy and History, University of Wrocław in 1955–1956. After the first year he moved to the Institute of History, University of Warsaw. He received his MA diploma in 1960, and Ph.D. in 1967. In 1963–1986 he worked in the Institute of History, University of Warsaw, where he held the office of vice-director in 1978–1981. From 1986 until his retirement in 2004 he worked in the Institute of Library and Information Science, University of Warsaw. He was director of the Central Archives of Historical Records in Warsaw (1981–1986) and professor at the Academy of Humanities A. Gieysztor in Pułtusk (1994–2012).

Prof. E. Potkowski was member of various national and international scientific organizations. He was chairman of the Scientific Council of the Department of Information and Book Studies, UW (1991–2004) and chief of Division of Old Book Knowledge (1994–2004). He was also member of the Scientific Council of the Institute of History Science in Polish Academy of Science (since 1999), Management Board and member of Scientific Board of the J. Mianowski Found – Foundation for the Promotion of Science and Management Board of the Aleksander Gieysztor of the Promotion of Science. He was member of the editing committees of „Kwartalnik Historyczny” (1985–2003), „Wiadomości Historyczne” (1991–1998) and „Przegląd Humanistyczny” (2010–2011). Since 1996 prof. E. Potkowski was member of the Polish Committee of the UNESCO Programme „Memory of the World” and member of Commission of the History of Books and Libraries, Polish Academy of Sciences (since 2005); Warsaw Scientific Society (since 1988) and Comité International de Paléographie Latine (since 1997).

Professor Edward Potkowski died in Warsaw on July, 31st, 2017.

* Instytut Historii Nauki PAN im. L. i A. Birkenmajerów; <https://orcid.org/0000-0002-2049-5659>.

W spuściźnie po zmarłym w końcu lipca 2017 roku historyku, mediewiście Edwardzie Potkowskim, znajdują się dwa niezwykle dokumenty. Są to, spisane ręką Profesora, niewielkie objętościowo teksty, zawierające opis jego kariery naukowej. Pierwszy, zatytułowany *De vita sua*, to – jak sam tytuł wskazuje – autobiografia. Tekst ten, zapisany na 14 kartach *recto*, formatu A5, powstał w 2005 r. Drugi z dokumentów, to 11 kart formatu A4, zapisanych jednostronnie, obejmujących wykaz wyjazdów i kontaktów zagranicznych. Tekst ten, w przeciwieństwie do pierwszego, gdzie datę umieszczono na końcu, jest niedatowany, jednak na podstawie przesłanek w tekście, również można określić czas powstania na około 2005 r.

Są to dokumenty niezwykle. Autor nawiązał świadomie do bodaj pierwszej autobiografii średniowiecznej, czyli powstałej ok. 1115 r. *De vita sua* historiografa i teologa francuskiego Guiberta z Nogent¹. To dwunastowieczne dzieło – jak celnie zauważył Jerzy Strzelczyk – wykracza poza ramy klasycznej autobiografii: „wątki autobiograficzne przeplatają się z innymi, brak wielu podstawowych w naszym rozumieniu, elementów biografii, jak data i miejsce urodzenia, imiona rodziców i rodzeństwa. Od szczegółów biograficznych ważniejszy dla autora był rozwój jego własnej osobowości”². Uwagi te znakomicie ułatwiają interpretację tekstu Edwarda Potkowskiego, który *nota bene* doskonale znał zarówno tekst Guiberta z Nogent, jak i podstawowe polskie opracowanie tego dzieła, autorstwa Jerzego Strzelczyka. Warto także odnotować, że podobieństwa i nawiązania sięgają także samej stylistyki tekstu, oba pisane były w trzeciej osobie liczby pojedynczej.

Wspomnienia profesora Edwarda Potkowskiego doprowadzone zostały do roku 2005, a tuż po przejściu na emeryturę (2004 r.), po kilkudziesięciu latach pracy naukowej w Uniwersytecie Warszawskim. Niewątpliwie było to duże przeżycie osobiste, stąd też wynikała chęć opisanie etapów kariery naukowej i różnych zawirowań, o których Edward Potkowski, z właściwym sobie taktem, pisał bardzo oględnie (jak np. dymisja ze stanowiska dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych czy nadanie tytułu profesora, o co wystąpił prof. Aleksander Gieysztor, będący wówczas emerytem). Jakkolwiek data 2005 r. ma charakter graniczny, to podkreślić trzeba, że emerytura nie oznaczała zaniechania pracy naukowej i utrzymywania rozlicznych kontaktów naukowych. Po 2005 r. profesor Edward Potkowski uczestniczył w życiu wielu towarzystw naukowych, jak też prowadził zajęcia dydaktyczne w Akademii Humanistycznej im. A. Gieyszтора

¹ Edycja: Guiberti, abbas s. Mariae de Novigento, *De vita sua sive monodiarum libri tres*, [w:] *Patrologia Latina*, t. 156, Paris 1853, kol. 837–962.

² Jerzy Strzelczyk, *Guibert z Nogent, czyli rodzinno-społeczne uwarunkowania zaburzeń osobowości człowieka średniowiecznego*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. R. Michałowski i in., Warszawa 1997, s. 237–252, tu s. 244.

w Pułtusk³. Nie zrezygnował także z utrzymywania nawiązanych wcześniej przyjaźni z uczonymi zagranicznymi, zwłaszcza ze środowiskiem niemieckim; niemal co roku wyjeżdżał do Tybingi, łącząc poszukiwania w bibliotekach z dyskusjami, nie tylko związanymi z kulturą piśmienną średniowiecza. Pracą naukową zajmował się do końca swojego życia, tworząc artykuły naukowe, ale także pisząc liczne opinie wydawnicze itp. Ślady tej działalności są widoczne po dziś dzień, choć – w przeciwieństwie do okresu wcześniejszego (do 2004 r.) – nie zostały ujęte w żadnym osobistym podsumowaniu.

W niniejszej edycji zachowano oryginalną pisownię, zaopatrując tekst wyłącznie w przypisy rzeczowe, zawierające odwołania do cytowanych w tekście prac i opracowań.

De vita sua

Edward Potkowski urodził się na Śląsku (w okolicach Rybnika), jako młodszy syn w rodzinie urzędnika państwowej administracji terenowej i matki pochodzącej z rodziny śląskiej urzędnika w administracji kopalni.

Jako kilkuletnie dziecko przenosi się z rodzicami do Wielkopolski, gdzie ojciec otrzymuje przydział pracy i tam kończy szkołę podstawową, a następnie gimnazjum w Krotoszynie – miasteczku w południowej Wielkopolsce, o dużych tradycjach w działalności oświatowej i kulturalnej, sięgającej jeszcze XIX wieku i czasów zaboru pruskiego.

Z okresu dzieciństwa, w czasie okupacji hitlerowskiej, spędzonej w miasteczku Sulmierzyce niedaleko Krotoszyna zostały wspomnienia atmosfery obaw, związanych z zainteresowaniem Gestapo działalnością ojca jako urzędnika państwowego i zdecydowanej odmowy matki przyjęcia tzw. Volkslisty (Folkslisty), jako osoby urodzonej na Śląsku – wymagało to od niej dużej determinacji i zdecydowania pozostania, mimo nacisku okupantów, Polakiem. Byt materialny Polaków na terenie ziem polskich przyłączonych do Rzeszy, był wtedy szczególnie trudny. W okresie letnim nawet dzieci musiały pracować zbierając owoce leśne i zioła, oddawane miejscowemu nauczycielowi szkoły, który sprzedawał to dalej firmom zielarskim lub spożywczym. Warunki bytowe w domu były bardzo trudne. Brakowało – jak wszystkim w miasteczku Polakom – podstawowych dla życia artykułów. O słodyczach dzieci polskie mogły tylko marzyć.

Na obszarze Wielkopolski – również w Sulmierzycach i Krotoszynie – pozostało sporo niemieckich mieszkańców jeszcze z okresu zaboru pruskiego. W czasie okupacji przybyli nowi osadnicy niemieccy, zajmując domy, sklepy, gospodarstwa rolne Polaków, których wysiedlono. W czasie okupacji ludność

³ Edward Potkowski był m.in. od 2005 r. członkiem Komisji Historii Książki i Bibliotek PAN, od 1996 r. członkiem Komitetu UNESCO „Pamięć świata”, a w latach 1980–2012 członkiem Rady Redakcyjnej katalogu rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej.

niemiecka zachowywała się w przeważającej większości wrogo i z pogardą dla Polaków. Wrogość i pogarda dotykała również dzieci polskie. Kościoły i szkoły polskie nie działały. Edukacja polska groziła karami dla nauczycieli i rodziców dzieci. Edward uczestniczył w tajnych kompletach prowadzonych przez panią aptekarkę, która uczyła gramatyki i ortografii polskiej, także katechizmu. O historii i literaturze polskiej nie było mowy. Z końca wojny pozostały wspomnienia ucieczki chaotycznej Niemców, walk frontowych, wkroczenia wojsk radzieckich, które poza wyzwoleniem z okupacji niemieckiej traktowały już zachodnie ziemie polskie jako zdobycz po Niemcach, gdzie można było rabować, niszczyć.

Przychodzą lata szkolne – przyspieszony kurs szkoły podstawowej i lata szkoły średniej w Krotoszynie. Tu miał szczęście spotkać świetnych nauczycieli historii, literatury polskiej i łaciny, którzy potrafili rozbudzić zainteresowania humanistyczne.

Pod koniec szkoły średniej zaczynał się okres radykalnej stalinizacji życia w Polsce, także życia szkolnego. Zmieniony został dyrektor szkoły w Krotoszynie, sporo nauczycieli dawnych straciło pracę, przyszli nowi z tzw. awansu społecznego. Zostaje wprowadzona obowiązkowa nauka języka rosyjskiego, z nie najlepszymi wynikami tego nauczania – wobec niechęci uczniów do nauki tego języka i – jak teraz myślę – nie najlepszego przygotowania pedagogicznego nauczycieli języka rosyjskiego.

Umiera jego ojciec na zawał, co bardzo pogarsza sytuację rodziny. Starszy brat przerywa studia leśne i zaczyna pracę zawodową jako leśniczy.

Studia rozpoczyna w Krakowie w zakresie filozofii, po roku – już we Wrocławiu – zaczyna studia historyczne. Pierwszym okresem zainteresowań staje się historia starożytna i pilna nauka języka greckiego – z osiągnięciem zupełnie dobrej znajomości tego języka (czytanie w oryginale łatwiejszych fragmentów Platona, Ksenofonta). Jednak pod wpływem zajęć z prof. Karolem Maleczyńskim swoje zainteresowania historyczne kieruje ku dziejom średniowiecznym. Podejmuje decyzję zainteresowania się mediewistyką.

Przenosi się na Uniwersytet Warszawski, już ze zdecydowanym zamiarem studiowania tutaj historii wieków średnich u najlepszych wówczas w Polsce historyków tej epoki – prof. Tadeusza Manteuffla, prof. Aleksandra Gieyszтора, prof. Mariana Małowista. Ze względu na sytuację materialną rodziny, cały okres studiów musiał być na własnym utrzymaniu, dorabiać do stypendium pracami w czasie ferii letnich, radzić sobie w sytuacjach życia codziennego.

Do ważnych etapów jego drogi życiowej należała już od 3 roku studiów praca, uzyskana szczęśliwym zbiegiem okoliczności w Oficynie Wydawniczej Auriga. Było to niewielkie wydawnictwo z dziedziny historii sztuki, które wydawało piękne albumy, na wysokim, niespotykanym wówczas w Polsce poziomie typograficznym i artystycznym, m.in. albumy poświęcone rzeźbie Wita Stwosza, malarstwu polskiemu,

wybitnym dziełom i twórcom sztuki polskiej⁴. Było to dobrą szkołą pracy i wszechstronnego opanowania pracy wydawniczej i drukarskiej (redaktorzy wydawnictwa mieli obowiązek nadzorowania druku albumów), również szkołą dobrego przygotowania w zakresie historii sztuki. Wspomina tę pracę jako dobry okres pracy w małej grupie pasjonatów pięknej książki. Praca w tym wydawnictwie (tj. Oficynie Wydawniczej Auriga) zaczynała się od maszynopisu książki, trwała poprzez wszystkie etapy techniczne związane z drukiem ilustracji i tekstu książki.

W Uniwersytecie Warszawskim jednocześnie uczestniczył w seminariach profesorów Tadeusza Manteuffla i Mariana Małowista. Po uzyskaniu magisterium w 1960 r. zdecydował się skupić swe zainteresowania na tematyce interesującej wówczas prof. Tadeusza Manteuffla, to jest na kulturze intelektualnej i religijnej średniowiecza europejskiego.

W r. 1963 prof. T. Manteuffel zaproponował mu asystenturę w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Tam też w 1967 r. obronił pracę doktorską na temat „Reliktów wierzeń pogańskich w Niemczech XII i XIII wieku”; promotorem tej pracy był prof. T. Manteuffel, recenzentami zaś prof. Aleksander Gieysztor i Jerzy Kłoczowski z KUL⁵. W r. 1979, dziesięć lat po śmierci swego mistrza uniwersyteckiego, prof. T. Manteuffla, habilituje się, zmieniając nieco tematykę swojej pracy naukowej. Rozprawa habilitacyjna poświęcona była „Książce w kulturze Polski średniowiecznej”⁶. Jest w tym czasie wicedyrektorem Instytutu Historycznego UW⁷. W roku 1981 – pozostając na Uniwersytecie Warszawskim na pół etatu – zostaje mianowany dyrektorem Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie⁸. Sytuacja w tym archiwum wówczas – gromadzącym najważniejsze dla dziejów okresu staropolskiego dokumenty i akta – była szczególnie skomplikowana, jak zresztą w całej Polsce. Niepokoje i protesty objęły również takie instytucje jak archiwa, które często kierowane były wówczas przez osoby wyznaczone z tzw. klucza partyjnego. Program pracy Archiwum Głównego, jaki przedstawiał wówczas doc. Edward Potkowski zyskał aprobatę pracowników i rekomendację prof. A. Gieyszтора i prof. H. Samsonowicza, wtedy rektora Uniwersytetu Warszawskiego. Rozpoczęto wówczas sporo nowych prac

⁴ Warto odnotować, że w Oficynie Wydawniczej Auriga ukazał się m.in. album autorstwa Michała Walickiego: *Malarstwo polskie: gotyk – renesans – wczesny manieryzm*, Warszawa 1961. Zdjęcia z tego albumu Profesor Edward Potkowski wykorzystywał w dydaktyce uniwersyteckiej jeszcze w latach dziewięćdziesiątych.

⁵ Zmieniona wersja rozprawy ukazała się drukiem pt. *Dziedzictwo wierzeń pogańskich w średniowiecznych Niemczech. Defuncti vivi*, Warszawa 1973.

⁶ Była to: *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984.

⁷ W rękopisie adnotacja: Zastępca Dyrektora IH UW: od 1 X 1978 do 30 IX 1981.

⁸ O działalności Edwarda Potkowskiego jako dyrektora AGAD zob. J. Krochmal, *Edward Potkowski jako dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych (1981–1986)*, [w:] *Historia, memoria, scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa 2015, s. 21–32.

w Archiwum Głównym: pracownicy Archiwum Głównego, obok prac bieżących, zajmowali się intensywnie pracą naukową, mimo trudności wydawniczych opublikowali kilkadziesiąt książek i prac naukowych. Zajęto się konserwacją rękopisów, tych najcenniejszych, jak Konstytucja 3 Maja, konserwacją najcenniejszych rękopisów również z bibliotek kościelnych – jak np. biblioteki kapitulnej Katedry Wawelskiej.

Dla pracowników Archiwum Głównego okres stanu wojennego był trudny. Sporo spośród nich było działaczami aktywnymi „Solidarności” – groziła im za to utrata pracy. Dzięki nieprzejednanej postawie dyrektora nikt jednak nie utracił pracy, ani nie był represjonowany.

Konflikty jednakże z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych, związane z bardzo specyficzną, prorządową polityką personalną, doprowadziły do dymisji w 1986 r. dyrektora, doc. E. Potkowskiego. Powrócił do pracy na pełnym etacie w Uniwersytecie Warszawskim, tym razem w Instytucie Bibliotekoznawstwa⁹.

W następnym roku prof. Aleksander Gieysztor wystąpił do Rady Wydziału Historycznego UW z wnioskiem o wszczęcie procedury przyznania tytułu profesora, który uzyskał w r. 1989.

Od r. 1991 był kierownikiem Zakładu Wiedzy o Dawnej Książce i przewodniczącym Rady Naukowej Instytutu – aż do przejścia na emeryturę z końcem 2004 r.

Wyjazdy i kontakty zagraniczne

Pierwszy naukowy wyjazd zagraniczny był do Włoch i Rzymu. W r. 1974 został stypendystą Fundacji Umiastowskich. Prezesem Fundacji był wówczas hrabia Hutten-Czapski, Kawaler Maltański, znany kolekcjoner map historycznych, medali polskich i starych druków¹⁰. Dr Edward Potkowski mieszkał w hospicjum Polskich Kawalerów Maltańskich w Rzymie. W czasie miesięcznego stażu naukowego w Rzymie prowadził studia w Bibliotece Watykańskiej, gdzie zainteresował się średniowiecznymi rękopisami. Wziął również udział w kongresie mediewistycznym, odbywającym się co roku w Spoleto, starym miasteczku średniowiecznym, z wąskimi uliczkami starówki, piękną katedrą z niezwykłym placem katedralnym położonym na zboczu wzgórza, ciekawymi zabytkami sakralnymi sięgającymi Księstwa Longobardów. Kilka dni spędził wtedy również w Asyżu i Florencji.

W r. 1977 otrzymał półroczne stypendium naukowe rządu francuskiego. Miesiąc odbył staż naukowy w Uniwersytecie Bordeaux, gdzie poznał wybitnego

⁹ Właściwie Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UW, a od 1997 r. Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych UW.

¹⁰ Właściwie Emeryk Hutten-Czapski (1897–1979), który od 1968 roku był prezesem Fundacji Rzymskiej im. J. Umiastowskiej.

mediewistę, prof. Charlesa Higounet¹¹. Jego książkę o dziejach pisma z odręczną dedykacją przechowuje do dziś w swoim księgozbiorniku. Następne miesiące stażu naukowego odbył w Paryżu. Uczęszczał na seminaria w École Pratique des Hautes Études z literatury średniowiecznej prowadzone przez prof. André Vernet oraz z paleografii łacińskiej prof. Jeana Vezin. Pracował także w École de Chartes, uzyskując zgodę ówczesnego dyrektora Szkoły, prof. Monfrin, wybitnego znawcy średniowiecznej literatury francuskiej¹², w dziale rękopisów Bibliothèque Nationale w Paryżu poznał prowadzącego tu swe badania prof. Gilberta Ouy, wybitnego znawcy prehumanizmu francuskiego i kultury literackiej Francji późnego średniowiecza. Rozmowy z prof. G. Ouy rozwinęły zainteresowania tekstologiczne i kodykologiczne dr. E. Potkowskiego. Studia we Francji były ciekawym i ważnym etapem jego drogi naukowej. Zadecydowały ostatecznie o skierowaniu zainteresowań naukowych na obszary badań książki rękopiśmiennej, średniowiecznych kodeksów i ich roli w kulturze i społeczeństwie wieków średnich. Sprecyzowały plan rozprawy habilitacyjnej. Poznał wówczas wielu interesujących badaczy, tych uznanych już w środowisku naukowym, ale także rozpoczynających dopiero swą drogę naukową. Byli to przede wszystkim Francuzi, ale również Włosi, Kanadyjczycy, Belgowie.

W r. 1982 – zaproszony jako dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych – wziął udział w konferencji archiwistów europejskich w Mediolanie. Program naukowy tej konferencji dotyczył problematyki rodziny w dziejach europejskich – doc. E. Potkowski przygotował referat na temat rodów heraldycznych w Polsce późnego średniowiecza. Dzięki programowi kulturalnemu konferencji był w La Scali, zwiedził słynną katedrę mediolańską, zobaczył fresk z „Ostatnią Wieczerzą” Leonarda da Vinci (wówczas jeszcze w konserwacji, wyjątkowo pokazany uczestnikom konferencji), zwiedził bogate muzeum z zabytkami Longobardów w Monza.

W 1986 r. prof. Horst Fuhrmann, dyrektor instytutu Monumenta Germaniae Historica w Monachium, zorganizował światowy kongres historyczny poświęcony fałszerstwom w średniowieczu¹³. Było to ogromne zgromadzenie mediewistów i wzięło w nim udział około 500 osób. Wśród zaproszonych Polaków uczestniczyli w tym kongresie m.in. prof. A. Gieysztor, prof. B. Kürbis, prof. Jerzy Strzelczyk i doc. E. Potkowski. Wykład inauguracyjny wygłosił Umberto Eco dowodząc różnicy między fałszerstwami w średniowieczu a fałszerstwami nowożytnymi i współczesnymi. Te pierwsze miały na celu umocnienie porządku, te drugie wprowadzenie chaosu i dezinformację. Pokłosiem kongresu było

¹¹ Charles Higounet (1911–1988) był profesorem Uniwersytetu Bordeaux III od 1946 r. do przejścia na emeryturę w 1979 r. Był autorem wielu publikacji, w tym, *L'Écriture* w ramach serii popularnonaukowej „Que Sais-je?” (wydanie 1 – 1955).

¹² Jacques Monfrin (1924–1998) był dyrektorem École nationale des chartes w latach 1976–1988.

¹³ Prof. Horst Fuhrmann (1926–2011) był przewodniczącym „Monumenta Germaniae Historica” w latach 1971–1994.

5 tomów rozpraw, wśród których był również artykuł E. Potkowskiego na temat fikcyjnych biografii biskupów polskich u Jana Długosza¹⁴.

W r. 1988 pojechał do Wolfenbüttel, uzyskawszy czteromiesięczne stypendium niemieckie. Pobyt tutaj i badania naukowe w Herzog August Bibliothek, jednej z najbogatszych w cenne rękopisy średniowieczne biblioteki niemieckiej, a jednocześnie znany ośrodek badań nad książką, pozwolił pogłębić i poszerzyć znajomość problematyki księżkoznawczej, paleograficznej i kodykologicznej.

Rok później (w 1989 r.) uzyskał miesięczne stypendium berlińskiej Historische Kommission i wyjechał do Berlina (wówczas jeszcze „Zachodniego”). Był to listopad – okres początku zjednoczenia Niemiec i upadku muru berlińskiego. Wydarzenia te obserwował od strony zachodniej. Pobyt w Berlinie pozwolił na poznanie bogatych zbiorów rękopisów średniowiecznych, znajdujących się wówczas w Deutsche Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz. Było wśród nich wiele rękopisów z Pomorza i z Wielkopolski. Te ostatnie włączono do pruskiej biblioteki królewskiej w początkach XIX w. Pochodziły one głównie z wielkopolskich księgozbiorów klasztornych.

W r. 1992 otrzymał stypendium badawcze Deutscher Akademischer Austauschdienst i wyjechał na miesiąc do Münster. W tym jednym z najlepszych wówczas uniwersytetów niemieckich działała interdyscyplinarna grupa badaczy realizująca 15-letni program badawczy dotyczący piśmienności pragmatycznej w średniowieczu. W skład tej grupy, którą kierował prof. Hagen Keller, wchodził historycy, historycy literatury, sztuki, badacze dziejów Kościoła, średniowiecznej teologii i pobożności. W Münster nawiązał kontakty naukowe z prof. H. Kellerem, znawcą średniowiecznej historii Niemiec i Włoch, prof. Arnoldem Angenentem – badaczem dziejów Kościoła, wierzeń i teologii w średniowieczu, prof. Peterem Johanekiem, znawcą średniowiecznego dziejopisarstwa. Pobyt w Münster wykrystalizował ostatecznie i utrwalił jego poglądy na piśmienność pragmatyczną i piśmienność sakralną w średniowieczu¹⁵.

W r. 1994 odbył dwutygodniową podróż studyjną w Irlandii Północnej, zorganizowaną dla dziesięcioosobowej grupy badaczy polskich przez British Coun-

¹⁴ Sprawozdanie z konferencji Edward Potkowski ogłosił w „Kwartalniku Historycznym” – *Falszerstwa w średniowieczu*, „Kwartalnik Historyczny” 94, 1986, s. 1192–1195. Wspomniany w tekście artykuł Umberto Eco to: *Tipologia della falsificazione*, [w:] *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986*, T. 1, Hannover 1988, s. 69–82 (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 33, 1); natomiast tekst E. Potkowskiego: *Fiktive Biographien in den Katalogen ponischer Bichöfe des Jan Długosz*, [w:] *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986*, T. 1, Hannover 1988, s. 395–416 (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 33, 1).

¹⁵ Efektem tej współpracy były liczne artykuły Edwarda Potkowskiego poświęcone różnym zagadnieniom związanym z piśmiennością pragmatyczną, w tym m.in. bardzo ważny artykuł pt. *Problemy kultury piśmiennej łacińskiego średniowiecza*, „Przegląd Humanistyczny” 38, 1994, nr 3, s. 21–40.

cil. Obok zapadających w pamięć wrażeń krajoznawczych, poznania ośrodków badawczych i bibliotek, poznania historycznych miejsc Irlandii – jak np. Armagh – Derry (dziś Londonderry)¹⁶ – pobyt w Irlandii rozbudził zainteresowania E. Potkowskiego niezwykłą kulturą chrześcijańską Irlandii we wczesnym średniowieczu. Owocem tej podróży i przemyśleń był artykuł o piśmienności sakralnej wczesno-średniowiecznej Irlandii oraz wykłady w Uniwersytecie Warszawskim¹⁷.

W r. 1994 został zaproszony przez Włoski Instytut Historii Gospodarczej – Istituto Francesco Datini – do Prato na międzynarodową konferencję poświęconą produkcji książki i papieru w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności¹⁸. Wygłosił tu w j. francuskim referat na temat roli i znaczenia książki w późnym średniowieczu, na przykładzie Europy środkowej. W czasie konferencji w Prato poznał wielu wybitnych badaczy książki i produkcji papieru – Włochów, Francuzów, Anglików, Niemców, Belgów. Wyjazd do Prato był również okazją do tygodniowego pobytu we Florencji, odświeżenia wrażeń z muzeów i zabytków tego miasta. Pozwolił również na wypad do Sieny, pełnego uroku miasta, z przepiękną katedrą i wystawioną w niej kolekcją wczesnohumanistycznych rękopisów włoskich.

W r. 1996 nawiązuje kontakty z historykami Uniwersytetu Wiedeńskiego i działającego w Wiedniu Institut für Österreichische Geschichtsforschung. Od tego czasu aż do przejścia na emeryturę wyjeżdżał co roku do Wiednia, realizując z historykami wiedeńskimi – prof. Heide Dienst, prof. Wilfriedem Stelzerem, prof. Erwigiem Wolframem – projekty badawcze, związane z tematyką średniowiecznej kultury piśmiennej. Ich wynikiem był m.in. tom prac historyków austriackich i niemieckich pt. „Pamięć – pismo – historia”, wydany w Warszawie¹⁹.

W 1995 r., uzyskawszy niemieckie stypendium badawcze, wyjechał do Tybingi, starego i znanego uniwersytetu niemieckiego, usytuowanego w pięknym mieście Wirttembergii, nad brzegiem Neckaru. Tu poznał i zaprzyjaźnił się z prof. Sönke Lorenzem, dyrektorem Instytutu Historii Regionalnej i Nauk Pomocniczych Historii (Institut für Geschichtliche Landeskunde und Historischen

¹⁶ Jest to opis trasy wycieczkowej: Armagh – historyczna pierwsza stolica biskupstwa, położona w południowej części Irlandii Północnej oraz Derry (Londonderry), gdzie św. Kolumba założył klasztor, miasto położone w zachodniej części Irlandii Północnej.

¹⁷ Był to artykuł: *Książka w kręgu sacrum – przykład Irlandii we wczesnym średniowieczu*, „Przegląd Humanistyczny” 40 (1996), nr 1, s. 53–68.

¹⁸ Konferencja w Prato odbyła się w dniach 15–20 kwietnia 1991 roku. Materiały pokonferencyjne opublikowano w tomie: *Produzione e commercio della carta e del libro secc. XIII–XVIII. Atti della «Ventitreesima Settimana di Studi» 15–20 aprile 1991*, a cura di Simonetta Cavaciocchi, Prato 1992 (Istituto Internazionale di Storia Economica „F. Datini” Prato. Serie II – Atti delle „Settimane di Studi” e altri Convegni, 23). Profesor Edward Potkowski wygłosił referat, opublikowany w tym tomie pt. *Le livre dans la société du bas Moyen Age (XIVe–XVe s.): L'exemple de l'Europe centrale*, s. 757–772.

¹⁹ Zob. *Historia – pamięć – pismo. Studia z dziejów tradycji historycznej i historiografii*, red. E. Potkowski, przy współpracy J. Kaliszuka i J. Puchalskiego, Warszawa 2002.

Hilfswissenschaften)²⁰. Poznał tu również innych historyków niemieckich, wśród nich prof. Wilfrieda Schöntaga – jednocześnie dyrektora naczelnego archiwów w Badenii-Wirtembergii, prof. Herrad Spilling, doc. Petera Hilscha. Kontakty z Uniwersytetem w Tybindze, pobyty tutaj prawie każdego roku przyniosły nie tylko korzyści dla prac naukowych prof. E. Potkowskiego. Ich wynikiem były również trzy konferencje: dwie poświęcone kulturze piśmiennej i bibliotekom kartuzów (Warszawa – 1996, Weingarten – 1999), trzecia konferencja polsko-niemiecka, z udziałem historyków z Austrii (Warszawa – 1998) poświęcona dziejopisarstwu późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności²¹. Koleżeńskie kontakty i przyjaźń z profesorami Uniwersytetu w Tybindze sprawiły, iż pobyty w tym mieście uniwersyteckim wspomina jako ciekawe i przyjemne chwile w swym życiu. W r. 2003 grono zaprzyjaźnionych profesorów z Tybingi zorganizowało uroczystość jubileuszową prof. E. Potkowskiego w salach uniwersyteckich na zamku tybindzkim. Wręczono mu wówczas księgę pamiątkową z artykułami historyków polskich i niemieckich²².

Jako reprezentant Polski w Comité International de Paléographie Latine (jedyny, po śmierci prof. A. Gieysztora) uczestniczył w dwóch kongresach paleografów: w Cluny (1998 r.) i w Weingarten (2002 r.). Wygłosił w czasie obrad tych kongresów referaty, opublikowane w materiałach obu tych zgromadzeń paleografów Europy i Ameryki²³.

Działalność w środowisku naukowym

Profesor należy do kilku komitetów, towarzystw i rad naukowych, krajowych i międzynarodowych. Jest członkiem – reprezentantem Polski w Comité International de Paléographie Latine, członkiem Krajowego Komitetu Programu UNESCO „Pamięć świata”, członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Jest członkiem Zarządu Kasy im.

²⁰ Prof. Sönke Lorenz (1944–2012) był dyrektorem Institut für Geschichtliche Landeskunde und Historische Hilfswissenschaften w Uniwersytecie w Tybindze w latach 1991–2011.

²¹ Pokłosiem konferencji był m.in. tom: *Kartuzi. Teksty, książki, biblioteki*, t. 1, red. S. Lorenz, E. Potkowski, przy współpracy A. Kamler, J. Puchalskiego, J. Soszyńskiego, Warszawa 1999.

²² Był to zbiór prac pt. *Bücher, Bibliotheken und Schriftkultur der Kartäuser. Festgabe zum 65. Geburtstag von Edward Potkowski*, hrsg. von S. Lorenz, bearb. O. Auge, R. Zagolla, Stuttgart 2002 (Contubernium, Bd. 59).

²³ Właściwie konferencja w Weingarten odbyła się we wrześniu 2000 r. Opublikowane artykuły E. Potkowskiego to: *Cathedrales Poloniae: copistes professionnels en Pologne à la fin du Moyen Âge*, [w:] *Le Statut du scripteur au Moyen Âge. Actes du XII Colloque scientifique du Comité International de Paléographie Latine (Cluny, 17–20 juillet 1998)*, ed. M.C. Hubert, E. Pouille, M.H. Smith, Paris 2000 (Matériaux pour l’Histoire, 2), s. 333–343 oraz *Schule und Bücher. Handschriftenproduktion in den spätmittelalterlichen Schulen Polens*, [w:] *La Collaboration dans la production de l’écrit médiéval. Actes du XIIIe Colloque du Comité International de Paléographie Latine (Weingarten, 22–25 septembre 2000)*, réunis par H. Spilling, Paris 2003 (Matériaux pour l’Histoire, 4), s. 57–68.

J. Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki. Brał udział w pracach i konferencjach międzynarodowego stowarzyszenia Arbeitskreis für Hexenforschung, grupy badaczy zajmujących się czarami, szamanizmem, czarownicami.

Był członkiem kolegium redakcyjnego „Kwartalnika Historycznego” (w latach 1974–1984), następnie członkiem Rady Redakcyjnej tego czołowego – i najstarszego – polskiego czasopisma historycznego. W latach pracy archiwalnej (1981–1986) był członkiem Rady Redakcyjnej czasopisma „Archeion”, członkiem Naczelnej Rady Archiwalnej. Współpracował wówczas z dyrektorem Zamku Królewskiego w Warszawie, prof. A. Gieysztozem, organizując wspólne wystawy na Zamku Warszawskim, w których część eksponatów stanowiły dokumenty i akta archiwalne. Wśród nich była duża wystawa w 1983 r., urządzona na czterechsetlecie Odsieczy Wiedeńskiej²⁴.

Był także członkiem Rady Naukowej Instytutu Historii Nauki PAN, członkiem Komitetu Nauk Historycznych PAN, przewodniczącym Rady Naukowej Archiwum Głównego Akt Dawnych. Należy do grupy historyków – badaczy stosunków polsko-czeskich, działającej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN.

Bibliografia:

- Bücher, Bibliotheken und Schriftkultur der Kartäuser. Festgabe zum 65. Geburtstag von Edward Potkowski, hrsg. von S. Lorenz, bearb. O. Auge, R. Zagolla, Stuttgart 2002 (Contubernium, Bd. 59).
- Umberto Eco, „Tipologia della falsificazione,” [w:] *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München*, 16.–19. September 1986, T. 1, Hannover 1988, s. 69–82 (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 33, 1).
- Guiberti, abbatis s. Mariae de Novigento, *De vita sua sive monodiarum libri tres*, [w:] *Patrologia Latina*, t. 156, Paris 1853, kol. 837–962.
- Historia – pamięć – pismo. Studia z dziejów tradycji historycznej i historiografii*, red. E. Potkowski, przy współpracy J. Kaliszuka i J. Puchalskiego, Warszawa 2002.
- Kartuzi. Teksty, książki, biblioteki*, t. 1, red. S. Lorenz, E. Potkowski, przy współpracy A. Kamler, J. Puchalskiego, J. Soszyńskiego, Warszawa 1999.
- J. Krochmal, „Edward Potkowski jako dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych (1981–1986),” [w:] *Historia, memoria, scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa 2015, s. 21–32.

²⁴ Była to wystawa zorganizowana z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej; z tej okazji przygotowano katalog: *Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1983.

- Edward Potkowski, „Cathedrales Poloniae: copistes professionnels en Pologne à la fin du Moyen Âge”, [w:] *Le Statut du scribe au Moyen Âge. Actes du XII Colloque scientifique du Comité International de Paléographie Latine (Cluny, 17–20 juillet 1998)*, ed. M.C. Hubert, E. Poulle, M.H. Smith, Paris 2000 (Matériaux pour l’Histoire, 2), s. 333–343.
- Edward Potkowski, *Dziedzictwo wierzeń pogańskich w średniowiecznych Niemczech. Defuncti vivi*, Warszawa 1973.
- Edward Potkowski, *Falszerstwa w średniowieczu*, „Kwartalnik Historyczny” 94, 1986, s. 1192–1195.
- Edward Potkowski, „Fiktive Biographien in den Katalogen ponischer Bichöfe des Jan Długosz”, [w:] *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986*, T. 1, Hannover 1988, s. 395–416 (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 33, 1).
- Edward Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984.
- Edward Potkowski, *Książka w kręgu sacrum – przykład Irlandii we wczesnym średniowieczu*, „Przegląd Humanistyczny” 40 (1996), nr 1, s. 53–68.
- Edward Potkowski, „Le livre dans la société du bas Moyen Age (XIVe–XVe s.): L’exemple de l’Europe centrale”, [w:] *Produzione e commercio della carta e del libro secc. XIII–XVIII. Atti della «Ventitreesima Settimana di Studi» 15–20 aprile 1991, a cura di Simonetta Cavaciocchi*, Prato 1992 (Istituto Internazionale di Storia Economica „F. Datini” Prato. Serie II – Atti delle „Settimane di Studi” e altri Convegni, 23), s. 757–772.
- Edward Potkowski, *Problemy kultury piśmiennej łacińskiego średniowiecza*, „Przegląd Humanistyczny” 38, 1994, nr 3, s. 21–40.
- Edward Potkowski, „Schule und Bücher. Handschriftenproduktion in den spätmittelalterlichen Schulen Polens”, [w:] *La Collaboration dans la production du l’écrit médiéval. Actes du XIIIe Colloque du Comité International de Paléographie Latine (Weingarten, 22–25 septembre 2000)*, réunis par H. Spilling, Paris 2003 (Matériaux pour l’Histoire, 4), s. 57–68.
- Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1983.
- Jerzy Strzelczyk, „Guibert z Nogent, czyli rodzinno-społeczne uwarunkowania zaburzeń osobowości człowieka średniowiecznego”, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. R. Michałowski i in., Warszawa 1997, s. 237–252.
- Michał Walicki, *Malarstwo polskie: gotyk – renesans – wczesny manieryzm*, Warszawa 1961.